

Tarih'in Ontolojisi Üzerine Bir Deneme: Evrensel Tarih ve Beşerî Tarih

[2nci tıpkı yayın]

Durmuş Hocaoğlu

Türkiye Günlüğü, Sayı: 73., 2003., Ankara., s.23-42

İlk Neşri: *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 41., Temmuz-Ağustos 1996, Ankara., s.70-81

Durmuş Hocaoğlu, *Türkiye Günlüğü* Makale Sıra No: 15

Bibliyografya Künyesi:

- Hocaoğlu, Durmuş., “Tarih'in Ontolojisi Üzerine Bir Deneme: Evrensel Tarih ve Beşerî Tarih” [2nci Tıpkı Yayın], *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 73., 2003., Ankara., s.23-42 (20 sayfa), *Türkiye Günlüğü* Dosya Başlığı: “Tarih ve Tefekkür-Seçme Yazılar”, İlk neşri: *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 41., Temmuz-Ağustos 1996, Ankara., s.70-81 (12 sayfa), *Türkiye Günlüğü* Dosya Başlığı:” ‘Hayâl Kırıklıkları İktidarı’ndan ‘Hayâl Gücünün İktidarı’na”

İstatistikî Bilgiler (Dipnotlar dâhil):

Sayfa: 20; Kelime: 6.865; Karakter: Boşluksuz: 44.950; Boşluklu: 51.915

türkiye günlüğü

Matbû metni tarayarak dönüştüren ve düzenleyen: Mehmet Gümüş

Redaksiyon: Durmuş Hocaoğlu

Tarihin Ontolojisi Üzerine Bir Deneme: Evrensel Tarih ve Beşerî Tarih*

Durmuş Hocaölu**

Giriş:

Tarihî Varlık Alanı: "Res Gestae" Hakkında Genel Bir Mülâhaza

"Tarih" kelimesi geleneksel şekliyle, bir kavram olarak, birbirinin mütemmimi olan iki anlamı mündemiç olarak kabul edilmektedir:¹ 1: Mâzide yaşanmış, geçmiş, olup-bitmiş olaylar/oluşlar topluluğu, kısacası, "yaşanmış geçmiş", 2: İşbu "yaşanmış geçmiş"i konu edinen "ilim". Türkçe'de olduğu gibi, Batı dillerinde de her iki anlam aynı kelime ile ifade edilir. Ancak, bazı filozoflar bu anlamsal içerikleri birbirinden tefrik etmek için farklı iki Latince terim kullanırlar: Birincisi için Res Gestae ve ikincisi için de Historia Rerum Gestarum. Bu haliyle Res Gestae *tarihi oluşlar (olgular ve olaylar) cümlesi* demek olan "Tarihî Varlık" (veya, "Tarihî Varlık Alanı")

---

* İlk neşri; **Türkiye Günlüğü**, sayı:41 Temmuz-Ağustos 1996, ss.70-82.

** **Dr. Hocaölu**, Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi'nde öğretim görevlisidir.

1- Meselâ, bkz: Doğan Özlem, **Tarih Felsefesi**, s.1

ve Historia Rerum Gestarum ise, "Tarih İlimi" olmaktadır. Yani, bir ilim olan Historia Rerum Gestarum'un bilgi objesi, Res Gestae'dir.²

Yine tarih kelimesinin bu çifte anlamına bağlı olarak "**Tarih Felsefesi**" de çifte anlam taşımaktadır: 1: Tarihi Varlık'ın Felsefesi, 2:Tarih İlimi'nin Felsefesi.

Bu hale göre, "**tarih felsefesinde temel problemler**" şu şekilde özetlenebilir:

1: Tarihsel Varlık Alanı (Res Gestae) Problemi: Bu problem, esas olarak, Tarihsel Varlık Alanı'nın (Res Gestae'nin) Ontolojisi'nin ve Genel Şeması'nın problemi olarak da tanımlanabilir. Bunun için iki ana model bulunmaktadır: Çizgisel Tarih ve Çevrimsel Tarih.

2: Tarih İlimi (Historia Rerum Gestarum) Problemi: Bu problemin ana teması, Tarih'in (Historia Rerum Gestarum'un), nasıl bir "disiplin" olduğu tartışması üzerine oturtulmaktadır. Bu tartışmanın ise iki ayrı vechesi ve iki ayrı çözüm tarzı bulunmaktadır: Birisine göre Tarih bir "ilim" iken diğerine göre de değildir; bir 'mitoloji' veya bir 'edebî tür'dür.

Yani, Res Gestae Problemi'nde ana konu, bir varlık alanı olarak Tarih'in "nasıl bir varlık alanı olduğu" ve işleyiş mekanizması" olurken, Historia Rerum Gestarum Problemi'nde ise ana konu, Res Gestae'yi konu edinen disiplinin "bir ilim olup-olmadığı"dır. Bu itibarla, Res Gestae Problemi'ni **Tarihin Ontolojik Problemi** olarak, ve Historia Rerum Gestarum Problemi'ni de **Tarihin Epistemolojik Problemi** olarak adlandırabiliriz.

Biz burada esas itibariyle Res Gestae Problemi'ni ele alarak bu problem içerisinde dahilî problem alanı konumunda bulunan ve fakat pek fazla önemsenmeyen bir başka problem alanı üzerinde duracağız: Tarih kavramının *ontolojik* noktai nazardan en geniş ve şumullü anlam çerçevesi olarak Fiziksel Varlık Alanı'nı seçerek oradan Tabiat Tarihi'ne ve nihayet Tarih kavramının dar ve öznel alanı olarak kabul ettiğimiz Beşer Tarihi'ne intikal etmeye çalışacağız.

Tezimize göre, Tarihsel Varlık Alanı'nın Felsefi Etüdü, en genel ve geniş anlam ve çerçevesiyle, Beşerî Tarih Alanı'nı da kapsayan en umumî ve kuşatıcı mânâda Kozmik Varlık Alanı'na müteallik bir felsefi etüddür.

2- Collingwood, bu hususu kısaca şöyle açıklamaktadır: "*Bir bilim, bir diğerinden, keşfettiği farklı türden şeylerle tefrik olunur. Tarih ne gibi şeyler keşfeder? Ben buna, Res Gestae diye cevap veriyorum: Geçmiş'te yapılmış olan beşer eylemleri. [... Tarih (History), Res Gestae'nin bilimidir*" (Robin George Collingwood, The Idea of History, s.9, pr: 1/2)

I. Res Gestae

I.1. Tarihi Tikeller ve Tümel

Tarih'in (Historia Rerum Gestarum'un) objesi, yani Res Gestae, bir yanıyla **küllî** (tümel) ve bir yanıyla da **cüz'î** (tikel) bir mahiyette olup bu iki yanı arasında sıkı bir korelasyon bulunmaktadır. **Tarihî Külliyat (Tümel-ler)** -mutlak anlamda değil beşerî anlamda- evrenseldir³ ki bunlar, bütün zamanlar ve mekânlarda her neviden insan topluluklarında genel-geçerli (evrensel, tümel, âlem-şumûl) oluşlar, olup-bitmiş olmayan, tekrarlanabilen başka bir ifade ile, evrensel (küllî tümel) nitelikteki oluşlardır: Devletlerin kurulması, yıkılması, harplerin, iktisadî, içtimaî, kültürel vs. münasebetlerin cereyan etmesi ilh... hepsi bu kâbil oluşlardır. **Tarihî Cüz'iyat**, yani **Cüz'iler (tikeller)** ise "olmuş-bitmiş, bir daha aynen tekerrürü muhâl olan" oluşlardır. Cüz'iler "olay"dır(hâdise, event), Küllîler ise "olgu" (fenomen, vakıa). Yani, iki tür oluşun arasındaki fark, aynıyla tekrarlanabilirlik'ten ibarettir. **Olgular**'ın aynıyla tekrarlanabilir genel oluşlar olmasına mukabil, **Olaylar** aynıyla tekrarlanamayan, bir kereye mahsus, tikel, öznel oluşlardır.

Meselâ, ordular arasında vuku bulan meydan muharebeleri, beşerî mânâda bir 'küllî oluş'tur, bir 'olgu'dur, 'fenomen'dir; Malazgirt ve Austerlitz meydan muharebeleri ise birer 'cüz'î oluş'tur, 'olay'dır. Birinci neviden oluşlar (meydan muharebeleri) her zaman rastlanan, her zaman vuku bulan, belirli bir zaman ve mekân ile tahdid edilemeyen oluşlar; ikinci neviden oluşlar ise (Malazgirt ve Austerlitz meydan muharebeleri gibi) belirli bir mekân'a, ve daha önemlisi, belirli bir zaman'a bağımlı olan, bu yüzden de bir daha aynıyla tekrarlanamayacak olan oluşlardır. Bütün tarih boyunca meydan muharebeleri vuku bulmuştur; "meydan muharebesi" olarak adlandırılan 'oluş'un cereyan etmesi sadece belirli bir zamana, belirli bir mekâna, belirli bir topluma bağımlı olarak vuku bulan bir oluş değildir. Bunun içindir ki "meydan muharebesi" bir "tarihsel tümel"dir.⁴

3- Burada "evrensel" kavramı, Fizik-Bilimsel (physical) anlamından ziyade, Aristo tanımıyla, "birden fazla varlığa ait olan şey" (Aristo., Metafizik., VII/13, 1038b; ayrıca, bkz: George J. Stokes, "Universality" Md., s.535, sü:2, v.dv.) anlamında kullanılmıştır.

4- Burada, Evrensellik kavramını beşeriyet söz konusu olunca niçin fiziksel bilimlerde olduğu gibi mutlak anlamda kullanmayacağımız, kendiliğinden görülecektir (Fiziksel anlamdaki Evrensellik'in dahi çok katı bir 'mutlakiyet' sahibi olmadığını da eklemek gerekecektir) Beşerî anlamında Evrensellik, Beşer ile tahdid ve takyid edilecek olan bir anlam ve içerik taşımaktadır. Her ne kadar

Halbuki Malazgirt ve Austerlitz meydan muharebeleri sadece bir kere vuku bulmuşlardır ve bir daha aynen tekrarları söz konusu olamayacaktır. Onun için de onlar "tekil"dir, birer "tarihsel tikel"dir, birer "olay"dır.

I.2. Genel ve Dar Kontekstlerde Tarih: "Evrensel (Kozmik) Tarih" ve "Beşerî Tarih'e Dair

Burada bir hususa dikkat çekmek gerekecektir: Tarih'in (Res Gestae'nin) bundan önce yapılmış olan tanımındaki "yaşanmış geçmiş" ibaresi, Tarih kavramının sadece ve yalnız Beşeriyet'e münhasır kılınmasının da bir ifadesidir. Ancak, bu satırların müellifinin kendi tarih anlayışının temel tezlerinden birisi de, Tarih'in (Res Gestae'nin), sadece bu dar ve özel tanımı ile yetinmeyip onun dışına çıkarak, Tarih'i daha geniş bir Kontekstte, Kozmik Tarih (Evrensel Tarih, Res Gestae Universalis) kontekstinde ele almaktır ki bu hale göre, Beşeriyet Tarihi, Kozmik Tarih'in bir cüzü olmaktadır.

Yani, fikrimize nazaran, "Tarih" kavramını, dar ve özel anlamının dışında, onu da tazammun eden daha geniş ve genel bir çerçeveye oturtmadan, onun bu dar ve özel anlamını, yani Tarih'in sadece ve yalnız Beşeriyet'in tekelinde, olduğu şeklindeki anlamını da sağlıklı bir yere oturtmak kabil olmaz. Bu konuda, tezimiz, ezcümle şu şekildedir: **Tarih (gerek Res Gestae ve gerekse de Historia Rerum Gestarum), umumî ('kozmetik') çerçevede bir mânâ kazanmadan hususî ('insanî') çerçevede bir mânâ kazanamaz.**

Zira, çok özet olarak söylemek gerekirse, ne şekilde bir anlam ve içerik verilmeye çalışılırsa çalışılsın, Tarih, Kozmos'un dışında değil içindedir ve hattâ bir anlamda, Tarih, Kozmos'un kendisidir. Bunun yanında, Tarih'in asıl parametresi "değişme/değiştirme"dir ki bu da latent olarak "zaman" parametresi ile kopmaz bir radikal bağlılık içerisindedir. Bu en kapsamlı mânâsında olmak üzere, diyebiliriz ki, Varlık, ancak Zaman ve Değişme kavramları altında, Zaman ve Değişme de yine ancak ve yalnız Tarih kavramı altında anlaşılabilir; binaenaleyh, Tarih'in olmadığı yerde Varlık yoktur, ya da, vice versa, Varlık'ın olduğu yerde zorunlu olarak Ta-

'meydan muharebesi' zaman ve mekân'a bağımlı olmayan bir 'tarihsel tümel'dir demek de, bunun tam ve kâmil mânâda bir evrensellik olamayacağı vâzıh bir husustur. Zira, meydan muharebeleri, ancak, beşeriyetin gelişmesinin belirli bir döneminden itibaren ortaya çıkmaktadır. Keza, 'hava muharebeleri', beşeriyetin daha da tekâmül etmesine bağlı olarak zuhur etmektedir.

rih vardır. Zira, Var-olmak, Değişmek ile eş anlamlıdır. Aşağıda tekrar değineceğiz ki, her Değişen'in tarihi vardır; sadece Değişmeyen'in veya Var-Olmayan'in tarihi yoktur - Mutlak Varlık müstesna.

Beri yandan, **Değişme ve Değiştirme**, geniş ve umumî kontekstinde, yani kozmik çerçevede, birbirinden soyutlanamaz, birbirinden bağımsız olamazlar, birinin bulunması diğzerinin de bulunmasını zarurî olarak intac eder. Bu, Fizik-Dünya'da küllî bir prensip olan "Atalet" (Eylemsizlik, Inertia) prensibinin bir neticesidir. İkincisi de, Varlık Sferi "olmak ve vuku bulmak" şeklinde tanımlanabilecek olan "Varlık ve Oluş"un kopmaz birlikteliğidir ve bundan nâşi, Tarih, Kozmos'un bütününe ihata eden bir nitelik kazanır. Yani, Kozmos'un 'anlamlandırılabilmesi" ancak onun 'tarihleştirilebilmesi' ile mümkün olabilecektir. Bu sûretle bu Umumî Kozmik çerçevede, Evrensel çerçevede, **Evrensel Tarih** olarak da adlandırılabilir olan Kozmik Tarih'e ulaşıyoruz ki işbu **Kozmik Tarih** (Res Gestae Universalis) bir yandan **Tabiat Tarihi**'nin (Res Gestae Naturalis) ve diğzer yandan da Tarih kelimesine yüklenmekte olan geleneksel, dar ve hususî anlamdaki tarih olan Beşer Tarihi'nin (Res Gestae Humanis) temelini oluşturur.

II. "Varlık ve Oluş" ve "Tarihsel Varlık"

II.1. "Varlık ve Oluş"

"Varlık" kavramının tanımı, bütün düşünce tarihinin en çetrefilli problematiklerinden birisidir ve hakikat halde, tam ve noksansız bir tanımı yoktur. Bütün tanımlar aşağı-yukarı aynı kapıya çıkmaktadır: "Varlık", bir "aksiyom"dur; kendisinden başka birşey ile tanımlanamaz.⁵

"Var Olmak" (mevcut olmak, to exist) aynı zamanda ve onunla beraber "Olmak" (to be, to become, to happen) demektir.

Mevcut olmak (to exist), bir gövdesi bulunmak, bir "var-oluş"u, bir "hakikat"ı, bir "şe'niyet"i, bir "gerçellik"i bulmak demektir. Daha açık bir ifade ile, "var-olmak" ("mevcut olmak") insan zihninin bir ürünü, bir fonk-

5- Varlık ve Var-olan konusunda T. Mengüşoğlu şunları belirtmektedir:

"... "varlık" tâbiri çok umumîdir; "var olan" varlığa göre daha hususîdir; bunun içindir ki, Aristoles de, ontoloji'yi "var olan"ın bir ilmi olarak görür. Fakat hem "varlık" ve hem de "var olan" en son şeydir. Bu sebepten dolayı ne "varlık", ne de "var olan" târif edilebilir; çünkü târif, ancak bir şeyin diğzer bir şeyle mukayese edilmesi sayesinde yapılabilir; "var olan", "varlık" kavramları, "son bir şey"in kavramları olduğu için târif edilemezler."

(Takiyettin Mengüşoğlu, Felsefeye Giriş., s.103, pr:2)

siyonu, bir tasarımı olmayan, "dış-dünya"⁶da, yani, "gerçeklikler dünyası"nda o dünyanın bir elamanı olmak demektir. Bu haliyle "**Var-Olmak**" bir süreklilik ifade eder. "**Olmak**" ise, "olmaklık" (to be) anlamında ele alındığında bir yanıyla bir statizm (süreklilik = continuity) ve bir yanıyla da bir dinamizm, bir süreç (procedure) ifade eder; "vuku bulmak" (to happen, to become) anlamında ele alındığında ise tam anlamıyla bir süreç, bir değişme, bir dinamizm ifade eder.⁷

· "Mevcut olmak" fiilinin bir 'hal' olarak ifadesi "mevcûdiyet" (varlık=existence; var-olma" keyfiyeti) olup, bir 'isim' ya da, yerine göre, 'zamir') olarak ifadesi de "mevcut-olan" anlamında olmak üzere, "mevcut" (varlık=existent; var-olan") olarak anılır.

"Varlık ile "Oluş" hakkında iki aşırı görüş vardır: Birincisi Oluş'u inkâr eden "sırf varlıkçılık", diğeri de Varlık'ı inkâr eden "sırf oluşçuluk"tur.

Sırf Varlıkçılık, var-olan'ın var-olduğunu, fakat değişmediğini, daha doğru bir ifade ile, "değişmeksizin var-olmaya devam ettiğini" ileri sürer. Bu görüşe, göre sadece 'olan' (değişmeden var-olan, being) vardır ve fakat 'değişen' (olmakta-olan, becoming, happening) yoktur. Kısaca, Varlık var-

6- Buradaki "Dış-Dünya" ifadesi, insanın ruhunun, bilincinin dışı anlamında olup, gerek insan bedeninin de bir parçası olduğu Fiziksel Varlık Alanı ve gerekse de insan ruhunun bir parçası olduğu Metafiziksel Varlık Alanı, bütünüyle bu kavramın kapsamına girer. Bunun zıddı olan "İç-Dünya" ise, sadece ruh/bilinç dünyasının bir ifadesidir. Ancak burada, bu satırların müellifinin felsefesinde, Metafiziksel Varlık Alanı'nın Dış-Dünya kapsamına alınmış olduğuna dikkat edilmesi icap etmektedir. Bu haliyle, Dış-Dünya, bir kavram olarak Fiziksel Varlık Alanı'nın dar kapsamının üstüne çıkarılmış olmaktadır. Her ikisi de Dış-Dünya olmalarına mukabil, aralarındaki radikal farklılık, Fiziksel Varlık Alanı'nın "Algısal Dış-Dünya" olmasıdır.

7- "**Mevcut olmak**" kelimesinin kökeni Arapça WCD mastarında gelir ki bu mastar, "aramak, bulmak" anlamındadır. Buradan "*evcede*" (yaratmak, icad etmek, var-kılmak) gibi bir fiil de türemiş ve bu fiilden de "*mewcûd*" ismi istihraç edilmiştir. "*Mewcûd*", yaratılan, icad edilen, var-kılınan demektir. "*Wucûd*", "var-kılınan"ın var-olan var-lık'ı, gövdesi" demektir. "*Mewcûdât*" ise, bu kelimenin çoğulu olup, bir terim olarak, bazan "*kâimat*" (fiziksel varlık-alanı; tabiat, nature, physis, cosmos) anlamında, bazan daha da geniş ve bütünü kuşatıcı olmak üzere, "mevcut olan şeylerin tamamı" anlamında ve "*âlem*" kelimesinin müte-radifi olarak kullanılır.

"**To exist**" kelimesi Latince "existere"den gelir ki "hurûc etmek, ortaya çıkmak, meydana gelmek" anlamındaki bu kelimenin Latince'deki etimolojik yapısı, "ex" (dışarı) + "sistere" [kaim olmaya (ayakta durmaya) sebep olmak (stare=kaim olmak, ayakta durmak)]- "existere" şeklindedir ve bir terim olarak da, "dışarıda (dış-dünya'da) kaim olmak", "var-olmak", "kendi başına bir gerçekliği bulunmak" anlamındadır.

dır, Oluş yoktur.

Sırf Oluşçuluk ise, tam aksi bir görüşle, Varlık olmadığını, sadece Oluş (Değişme) olduğunu ileri sürer. Bu görüşe göre, Varlık sadece bir görün-güden ibarettir; aslolan, olmak, yani değişmek'tir. Yani, sadece 'değişen' (olmakta-olan, becoming, happening) vardır ve fakat 'olan' (değişmeden var-olan, being) yoktur. Kısaca, 'Oluş' vardır, 'Varlık' yoktur.

Antik Yunan'da *Elea Okulu* sırf varlıkçılıktır. Bu okulun meşhur filozofu Xénon, bu görüşe dayanarak, "değişme"nin ve dolayısıyla da "hareket"in mevcut olmadığını, hareket olarak nitelendirilenlerin aslında bir yanılısama olduğunu ileri sürmüştür. Onun, bu maksatla ortaya atmuş olduğu ve bugün dahi tam (exact) bir çözümü bulunmayan antinomisi (Xénon Antinomisi) bu konuda ilginç bir örnek teşkil etmektedir.

Antik Yunan'daki *Heraklitos Okulu* ise sırf oluşçudur. Bu okulun kurucusu ve en büyük filozofu, "diyalektik" kavramının temellendiricisi olarak da tanınan ve fikirlerinin zor anlaşılır olmasından dolayı "karanlık" ünvanı ile tanınan Herakleitos'a göre ise, Evren'de devamlı sûrette bir değişme vardır. Tek değişmeyen şey de budur: Değişmenin bizzat kendisi. Bu yüzden, değişmekte olan bir şey var, var-olan birşey olarak nitelendirilemez. Şu halde, sadece Oluş (değişme) vardır, Varlık yoktur.

Hiç değişmeksizin var-olan, yani değişmeden (oluş'dan) müstağni (bağımsız) olan varlık, hep aynı kalan varlık, genel olarak "**Mutlak Varlık**" olarak anılır.

Bilim ve felsefe tarihinde, bu iki kavram arasındaki ilişki devamlı sûrette sorgulanmıştır. Meselâ "fizik kanunları'nın değişmezliği" ilkesi bunun en mümtaz örneklerinden birisidir. Genel a priori kabule göre, fizik kanunları [buradaki "fizik" ibaresi ile sadece dar ve özel anlamıyla "fizik ilmi" (physics) değil, geniş anlamıyla, "fiziksel dünya" (physique=physical world) kastedilir] değişmez, genel-geçerli, evrensel ilkelere. Ancak, bu, sadece bir kabuldür ve matematiksel anlamda bir **İsbat (Proof)** yoktur; sadece bir **Kanıtlama (Evidence)**⁸ söz konusudur. Biz onları, aksi kanıtlanıncaya kadar doğru kabul ederiz. Fizik-Bilimi'nin (Physics) birçok

8- Burada "**isbatlama**" (**proof**) terimini Matematiğin dışında bir terim olarak kullanmamanın faydalı olacağı kanaatında olduğumu belirtmek isterim. "**Kanıtlama**" (**evidence**) ile Matematik-dışı sahalardaki önermelerin doğruluk derecesinin tasdikini kastetmek istiyorum. Bu kavramsal çerçevede ele alındığında, "**isbatlama**", doğruluğu tartışılmaz olan bilgiler elde etme anlamına geldiği halde "**kanıtlama**" sadece, eldeki verilere göre, kesin doğru gibi görünen, ama her zaman yanlışlanabilmesi mümkün ve muhtemel olan bilgiler elde etme demek olmaktadır.

kavramı yine aynı tartışmanın gündemindedir. Meselâ, Klasik Fizik'e göre, Uzay ve Zaman, hiç bir sûrette değişmeye uğramayan, hep aynı kalan, yani oluş'tan müstağni, sadece "var-olan" varlıklardır; onun için, onlar, birer "mutlak varlık"dır.⁹

9- "Newtonian fiziğin temel kavramlarından olan "uzay" ve "zaman", kendi başlarına birer "mutlak değer"i haizdirler. Bunların yanında "hareket", zati itibariyle mutlak addedilemez; zira Newtoncu evren anlayışını tasarlamış olduğu uzay, bizzat sabit (fixed) ve kımıldamaz (immovable) bir varlık olmakla, sabit ve kımıldamaz bir referans sistemi, yani mutlak bir referans sistemi, hattâ, tek mutlak referans sistemi olmaktadır. Binaenaleyh, ona göre, yani sabit ve kımıldamaz olan uzay'a, bu mutlak referans sistemine göre sükûnet halinde bulunan bir cisim de sabit ve kımıldamaz bir halde, yani, bir mutlak sükûnet halinde bulunacaktır. Şu halde, cisimlerin hareket halinde olmaları, bu fizik anlayışında, bir zarûret olmamaktadır ki buradan, cisimler için hareketin cevher değil de araz olması gerektiği sonucu çıkacaktır. "Cisimlerin hareketinin uzaya nisbetle mutlak değer sahibi olması" ise, hareket eden bir nesnenin, "sabit ve kımıldamaz" ve dolayısıyla da "mutlak" bir referans sistemi olan uzay'a nisbetle mutlak olması demek olup, hareketin zati anlamında mutlak olmasından farklı ve onunla ilgisi olmayan bir nitelendirmedir.

İndi; bir cisim eğer herhangi bir nesneye göre sükûnet ya da hareket halinde bulunuyorsa, bu, sükûnet ya da hareket hali izafî (bağlı, ilişkin, rölatif) bir karakterdir. Yani cismin hareketinin ya da sükûnetinin izafî olduğunu söyleriz. Lâkin eğer cisim bizzat uzay'a göre sükûnet ya da hareket halinde ise, o zaman bu hareketinin ya da sükûnetinin mutlak bir hareket veya mutlak bir sükûnet olduğunu söyleyebiliriz.

"Klasik Mekanik, Newton'ın üç ilkesinden başka ayrıca "mutlak uzay" ve "mutlak zaman" kavramlarına da dayanır. "Mutlak uzay" ve "mutlak zaman" hiç bir şeye bağlı olmaksızın kendi kendine ve sâdece "kendi özü aracılığıyla" (bizâtihi) mevcûd olan uzay ve zaman demektir. Buna göre, bir cismin hareketini, hangi referans sisteminde incelersek inceleyelim bütün referans sistemlerini sînesinde toplayan mutlak uzaya göre bu cismin "mutlak hareket"ini tâyin edebilmemiz mümkündür; ve bir de, bütün referans sistemlerinde geçerli olan zaman, seçilen referans sisteminden tamamen bağımsız olup daima "aynı zaman"dır. Başka bir deyişle, zaman'ın "mutlak" olması demek, herhangi bir referans sistemindeki bir olayın süresinin başka referans sistemlerinde ölçüldüğünde aynı olması demektir. [Ahmed Yüksel Özemre, Çağdaş Fiziğe Giriş, s.9, pr: 1]"

Euclides Uzay'ın bu iki hassasına, ayrıca, bir de "sonsuzluk" ve "sınırsızlık" hassasının ilâve edilmesi gerekir ki tablo netleşsinsin. Burada "sonsuzluk" terimi "süreklilik", "sonsuzca bölünebilme", "atomistik ya da kuantik olmama" anlamında ve "sınırsızlık" terimi de "bir nihayeti olmama", "bitimsiz uzamlılık" anlamındadır.

Gerçekten de Euclides Uzayı, "sınırsız"dır; yani herhangi bir şekilde bir bitimi söz konusu olamaz. Bunun yanında o "sonsuz"dur da; zira bu geometrinin uzayı, her muntıkası [domain'i] aynı değerde olan bir uzaydır. İndi eğer bir sınır söz konusu olmuş olursa, muntikalar arasında, bir kalitatif fark çıkacaktır ki bu, hipoteze aykırıdır.

Bununla birlikte bir başka mühim husus daha vardır: Euclides'in hem düzlem ve hem

Ancak, genel kabul, bu iki aşırı görüşün dışındadır ve "Var-lık" (var-olma) ile "Oluş" arasında kopmaz bir irtibat olduğu kabul edilir.

İmdi, Varlık [existence, mevcudiyet] ile Oluş [being, becoming, hapening], bir kâğıdın ön ve arka yüzlerinin ayrılmaz bütünlüğü gibi, ayrılmaz bir bütünlük teşkil etmektedirler. Yani, "Varlık ile Oluş" ayrı şeylerin birlikteliğini değil, aynı bir şeyin farklı ve fakat birbirinden ayrılamaz, birbirinin lâzımı gayrı müfariği (onsuz-olmaz'ı) olan iki tezahürünü, iki vechesini ifade eder. Burada kullanılan "Varlık-ve-Oluş" ibaresindeki 've' bağlacı, bu bütünselliğin ifadesidir. Bu bütünsellik sebibeyle, ayrıca belirtilmediği müddetçe "Varlık" ibaresi tek başına kullanılırken dahi, "Varlık-ve-Oluş" anlamındadır. Ancak, bunun istisnası, İlâhî Varlık ve İlâhî Var-Oluş'tur. Şöyle de diyebiliriz: Tam ve hâlis anlamıyla "değişmez mutlak varlık" (The Being) olan Tanrı dışında her var-olan için, "varlık" ve "oluş" bir birliktelik oluşturur. Zira, özet olarak söylenecek olursa, "Mutlak Varlık" kavramı, tam ve hâlis anlamıyla ancak ve yalnız, Bir Tanrı (özel ismi ile: Allah) için kullanılabilir.

Varlık [var-olan; existent], aynı zamanda bir "var-lık"a [mevcûdiyet; existence], yani "var-olmaklık"a, "var-olma" keyfiyetine, bir "mevcut-luk", keyfiyetine malik olandır; zıddı "yokluk" (non-existence; want=adem)'dir. Dolayısıyla da buradan Varlık $\equiv$ Var-lık özdeşliğini elde edebiliriz. Halbuki "-lık" eki bir "olma, oluş" ihsas ettirmektedir. Öyleyse, "Varlık (existent) $\equiv$ Var-lık (existence)"özdeşliği, "Varlık $\equiv$ Var-lık $\equiv$ Var-Oluş" özdeşliğine irca kılınabilir. Beri yandan Oluş ise, yukarıda da temas edilmiş olduğu üzere, bir yanıyla "olmak-lık"tır (to be), yani hiç değişmeden kendisi olarak kalmak, değişmeden müstağni kalarak hep "aynı kendisi" kalmaya devam etmek, yani bir *statizm*, *durağanlık*, *değişmezlik* demektir; bir

---

de uzay geometrisi, temelde "boyutsuz eleman" olan "nokta" dan müteşekkildir. Bütün geometrik elemanlar sonsuz sayıdaki noktadan meydana gelir. Bu da "doğru", "yüzey" ve nihayet "hacim" elamanlarının sonsuz sayıda noktadan oluşması, ya da diğer bir ifadeyle, sonsuz sayıda nokta ihtiva etmesi demektir ki bu durum, anılan bu elamanların "sonsuzca bölünebilme" kabiliyetine sahip olmasını intac eder. Şu halde; Saf Geometrik Euclides Uzayı ve bu uzay kavramı üzerine temellendirilmiş olan Newton Uzayı, "sınırsız bir uzam" ve "sonsuz bölünme" niteliğindedir. Daha açık bir ifadeyle, Newton Uzayı, uçsuz-bucaksız, "tam ve mutlak bir sınırsızlık" ile biteviye bölünebilen bir süreklilik hassasına maliktir. Nitekim daha önce de görmüş olduğumuz üzere, Newton, uzay'ın bu hassalarını, "mutlak uzay, tabiatı icabı,...hep aynı şekilde ve hareketsiz kalır" ve "...uzayın kısımlarının düzeni değiştirilemez" diyerek düsturlaştırmıştı.

[Durmuş Hocaoglu, Türk-İslâm Düşüncesi ve Modern Fizik'de Kozmos., s.368-370].

yanıyla da "olmak"tır (to become), "vuku bulmak"tır (to happen), yani bir *dinamizm*, *değişme* demektir.

Birincisi, **statik** anlamdaki bir Oluş, ancak bir **Tanrısal Oluş (Being Divinius)**'u ifade edebilir;¹⁰ Tanrı haricindeki hiçbir varlık bu tarz bir oluş keyfiyetine nail olamaz. Çünkü Tanrı tek ve biricik zarûrî varlıktır; O, değişmeksizin hep aynı kalarak var-olmaya devam eder. Değişen şey, tanrılık (divinity=ulûhiyet) sıfatına müstahak olamaz. Tanrı için sadece "olmak-lık" (to be) vardır, "olmak" (to become) söz konusu olamaz. Zira 'to become', daimî, bir değişme'nin ifadesidir ki bu da bir süreç (vetire, path, procedure) demektir. Süreç ise, zaman ve mekân'a bağlı olmayı zorunlu kılar; halbuki bu da Tanrı kavramı ile bağdaşamaz. Tanrı, hiçbir kayıt ve şart altına alınamayacağı gibi, değişme'nin hiçbir kategorisi (zaman, mekân.. ilh.) ile tavsif, tahdid ve takyid edilmesi teklif, kabul ve tasavvur edilemez. Beri yandan, statik (mutlak statik) bir var-oluş ancak varlığı kendi zâtına müstenid olan (kaim bi-zâtihî=standing by itself) bir varlık (thing by itself=kendinden şey) için, teknik felsefî dil ile söylendiğinde Vâcib Varlık (Necessary Thing) için mümkündür ki bu da sadece ve yalnız ve ancak mutlak anlamda bir adet'dir ve "zarurî varlık"ın yani "**Tanrı**"nın var-olma tarzıdır. Yani, Tanrı, özel adı ile Allah, "hep var"dır*; başka türlü ifade edildikte, Allah, "sadece var"dır; O, hiç "olmaz" (It always is, It never becomes).

İkincisi, **dinamik** bir Oluş, **Mümkün Varlıklar (possible things)**'in var-olma tarzıdır.

Şu halde, *statik anlamdaki bir oluş* (to be), İlâhî Oluş olmaktadır ki bu takdirde İlâhî Varlık ≡ İlâhî Var-lık ≡ İlâhî Var-Oluş özdeşliği, statik, zaman-mekân kategorilerinden bağımsız olan bir "oluş" olarak anlaşılmalıdır. Mümkün Varlıklar için ise ancak *dinamik anlamdaki bir oluş* (to become, to happen) söz konusu olabileceği için Mümkün ≡ Mümkün Var-lık ≡ Mümkün Var-Oluş özdeşliğini elde edebiliriz ki bu özdeşliğin tam ifadesi, mümkün varlıkların, "var-lık"larını muhafaza edebilmek, daimî olarak var olmak'a devam edebilmek için, daimî olarak "*olmak=vuku bulmak*", *yani biteviye hareket ve değişme içinde olmak sûretiyle "var-olmak"* durumunda bulduklarıdır.

10- İngilizce'de, "Cenâbı-Hakk" karşılığı olarak tercüme edilebilecek olan "The Being" ibaresi, "değişmeden var-olmak" anlamındaki "to be"den türetilmiştir.

* Buradaki "hep" ibaresi ile, alelumum mânâsında olduğu üzere, herhangi bir şekil ve sûrette Zaman ile ilişkililik (*Zaman içinde olmak veya zamanla beraber olmak gibi*) anlamı çıkartılmamasına hassaten dikkat edilmelidir.

Mümkün Varlıklar için 'var-olmak' demek 'olarak var-olmak', yani 'değişerek var-olmak' demektir. Şöyle de diyebiliriz: Değişmeyen, ya Mutlak Varlık'dır ya da bir Var-Olan değildir; yahut, kısaca, değişmeyen, ya Tanrı'dır ya Var değildir.¹¹

Bu konuda özetle de olsa, mutlaka söylenilmesi gereken bir husus da, Zarûrî Varlık Alanı'nın bizzarûre katı ve rijid bir teklik (Vahdet) ve Teklilik (Vahdaniyet) Alanı olmasına ve Zarûrî Varlık'ın da biz-zarûre "bir ve yalnız ve ancak bir adet" oluşuna karşılık, Mümkün Varlık Alanı'nın ise, tam aksine, aynı zarûret ile, bir çokluk (Kesret) Alanı ve Mümkün Varlıklar'ın da "çoğul" oluşudur.

Bu çalışma çerçevesinde, aksi belirtilmediği sürece "**Varlık**" ve "**Oluş**" kavramları Tanrı dışındaki varlıklar (mümkün varlıklar) için kullanılacaktır.

II.2. "Varlık ve Oluş" ve "Tarihsel Varlık"

İmdi; madem ki Varlık ve Oluş birbirinin cüzü mütemmimidir ve aynı şeyi, "Varlık-ve-Oluş"u, yani "Varlık"ı birlikte oluşturan iki temel kategoridirler, bu demektir ki, her var-olan, yani her varlık, her mevcut, 'olarak' yani 'değişerek', var-olmaktadır.

Değişmek ise en genel ve kapsayıcı tanımıyla, "aynietini muhafaza edememek" demektir ki bunun da iki açık anlamı vardır: Değişmek, "mutlak anlamda mükemmel ve yetkin olamamak" demektir, ve yine değişmek, değişme kategorileri - parametreleri ile bir şekilde ilişkili (münasebattar; bağlı, bağıntılı, bağlantılı vb.) olmak demektir. Bunlardan birincisi, bir yandan Mükemmellik Problemi'nin diğer yandan Özgürlük Problemi'nin kaynağını oluştururken, diğeri de bir yandan Zaman Problemi'nin ve diğer yandan da onunla radikal bir şekilde ilintili olarak, Tarih Problemi'nin kaynağını oluşturur.

Bu sûretle, Varlık'tan (Varlık-ve-Oluş'tan) Tarih'e, ve bilvesile, Varlık Alanı'ndan da Tarihsel Varlık Alanı'na geçmiş olmaktadır.

İmdi, Varlık, ancak değişerek var-olmaktadır ve Değişme'nin en temel, en kökten kategorisi de Zaman'dır. Zaman kavramını ister Zerdüştçü -

11- Not: "Değişmeyen var değildir" ibaresinin, "değişmeyen bir 'var-değil'dir" şeklinde anlaşılmasına özellikle dikkat edilmesi gerekmektedir. Aksi halde, "Var-olmayan da bir var-değil olarak vardır" sofistikasyonuna saplanırız [Bkz.: Platon, **Sofistler**, 258.c; kısa bir irdeleme için, bkz: Durmuş Hocaoğlu, **Laizm'den Millî Sekülerizm'e**, s.65-66]

Manici Zurvanizm'den Dehrflik'e ve Klâsik Fizik'e varıncaya kadar aynı Mutlaklık anlayışı çerçevesinde, ister Aristo'dan Gazzâlî'ye ve Modern Fizik'e varıncaya kadar aynı Gayri Mutlaklık (İzafilik/Kriterlik) anlayışı çerçevesinde ele alalım, yani, Zaman'ı ister Oluş'tan bağımsız, mutlak ve sermedî (ezelî-ebedî), bizzat ve bizatihî bir varlık (bir 'kendinde şey') olarak, ister Oluş'un bir kriteri olarak alalım, Değişme ve Zaman, birbirinin cüzü mütemmimi olmaktadır. Eğer Zaman anlayışımız bir mutlakiyet anlayışı ise, Değişme, "zaman içinde" olur; aksi halde, yani Zaman anlayışımız gayri mutlakiyet ise, bu takdirde de Değişme, "zamanla birlikte" olur.

"Değişerek var-olmak", her iki halde de -yani, Mutlak Zaman anlayışı çerçevesinde "zaman içinde" var-olmak, veya, Gayri Mutlak Zaman anlayışı çerçevesinde "zamanla birlikte" var-olmak - Tarih'i yaratmaktadır. Şöyle ki: **Tarih**, değişerek var-olan varlıkların işbu değişerek var-olmalarının bir ifadesi, ya da daha ileri ve iddialı bir tanımla, var-olma biçimi olmaktadır. Şu hale göre, Tarih kavramına, Zaman anlayışımız çerçevesine bağlı olmak üzere iki ayrı istilahî mânâ yüklemek durumunda olduğumuzu söyleyebiliriz:

a: Mutlak Zaman anlayışı çerçevesinde, var-olanlar 'zaman içinde' var- oldukları için, "Tarih İçinde" var-olmaktadırlar,

b: Gayri Mutlak Zaman anlayışı çerçevesinde, var-olanlar, 'zamanla birlikte' var- oldukları için, "Tarih ile Birlikte" var-olmaktadırlar.

III. Kozmos, Zaman ve Tarih

III. 1. Kozmik Tarih: "Var-olanların Zamansal Uzamı"

Uzam (Hayyiz, İmtidat, Extension) kavramı bugüne kadar hemen bütün fizikçiler ve filozoflar tarafından öncelikle bir Saf Geometri kavramı olarak kabul edilmiş ve sonra da bu *soyut kavram ile somut fiziksel varlıklar* arasında bir münasebet tesis edilmesi cihetine gidilerek, Uzam'ın Fiziksel Dünya'nın en temel niteliklerinden birisi olduğu kabul edilmiştir. Bu hale göre, Uzam, yani yer kaplayıcılık, bir yandan Uzay'ın ve diğer yandan da cisimlerin temel varlık şartlarından birisi olmaktadır. Fakat, Uzam Kavramı, Uzay (Feza, Space) kavramı ile sıkı bir korelasyon içerisindedir: Eğer Uzay bir mutlak varlık ise Uzam da mutlak bir anlam taşıyacaktır ki Klâsik Fizik'in tezi budur. Descartes bu konuda daha da radikal davranmakta ve Uzam ile hem Uzay' ı ve hem de Madde'yi aynileştirmektedir. Fakat eğer Uzay bir mutlak varlık değilse bu takdirde Uzam mutlak bir anlam sahibi olmayacaktır ki Modern Fizik'in tezi de budur. Görüldüğü gibi, Uzam ve Uzay arasında son derece sıkı bir bağlantı vardır. Halbuki

beri yandan Uzay ile cisimler, yani var-olanlar arasında da aynı şekilde sıkı bir korelasyon söz konusudur:

a: Klâsik Fizik'in Mutlak Uzay anlayışına göre, nesnelere bağımsız, bizzat ve bizâtihi bir varlık olarak (bir 'kendinde şey'; 'thing in itself') bir Uzay vardır; bu hale göre, nesnelere, 'Uzay-İçinde' vardır. Yine bu hale göre, Uzamlık (İmtidadiyet, Extensivity) da mutlak bir anlam sahibi olmaktadır.

b: Modern Fizik'in Mutlak-olmayan Uzay anlayışına göre, nesnelere bağımsız, bizzat ve bizâtihi bir varlık olarak (bir 'kendinde şey'; 'thing in itself') bir Uzay yoktur; Uzay, ancak cisimler ile birlikte var olan bir var-olan'dır. Bu hale göre, nesnelere, 'Uzay İle Birlikte' vardır ve yine bu hale göre, Uzamlılık da mutlak bir anlam sahibi olmamaktadır.

Hulâsa: Mutlak-Varlık dışındaki tüm varlıklar, genel nitelendirme ile, Mümkün Varlıklar, "var olmak" için "varlık şartları"na muhtaçlardır. Esasen onların Zarûfî (vâcib, necessary) değil de sadece Mümkün (possible) olmaları da bu sebebe müsteniddir: Eğer ki var-olmaları için hiçbir şart olması söz konusu olmasaydı, Mümkün değil Zarûfî olurlardı. Bu Varlık-Şartları'nın en temellisi, onların var olmalarını ilk önce temin eden ve sonra da var-olmalarını idame ettiren hâricî, transandantal, tam yetkin, mutlak ve hür bir Fâil'e ve o Fâilin mütemâdî müdahalesine daimî olarak muhtaç olmalarıdır. Hâricî, transandantal, tam yetkin, mutlak ve hür bir Fâil, Mümkün Varlıklar'ın varlık-şartlarının hem en başında bulunan, hem diğer varlık-şartlarını var-kılan aslî ve bâtunî varlık-şartıdır. Diğer bütün varlık-şartları ise tâlî ve zâhirîdir.

İmdi, Metafizik Varlık Alanı dışındaki Mümkün Varlıklar'ın işbu tâlî ve zâhirî olan varlık şartları ise, Uzay ve Zaman'dır. Uzay ve Zaman kavramlarına, yukarıda kısaca temas edilmiş olduğu veçhiyle ne gibi bir anlam ve içerik izafe edersek edelim, Fiziksel Varlık Alanı, bu şartlarla tekevün etmekte ve Fiziksel Varlık Alanı içindeki -ya da, Fiziksel Varlık Alanı'nı oluşturan- varlıklar ancak bu şartlarla "varlık" (var-olan, mevcut, existent) olabilmektedirler.

Beri yandan, işbu temel varlık şartları olan Uzay ve Zaman'ın arka-planlarında ise Uzam ve Tarih bulunmaktadır. **Uzay, Uzam'ın ve Zaman ise, Tarih'in somutlaşmış ve nesnelleşmiş formu olmaktadır.**

Yani, **Uzam**, nesnelere 'uzayla birlikte' veya 'uzay içinde' var-olmalarını sağlayan, somutlaşmış bir varlık kategorisi olduğu gibi, benzer şekilde, **Tarih** de, nesnelere, 'zamanla birlikte' veya 'zaman içinde' var-olmalarını sağlayan bir varlık kategorisi olmak durumundadır.

Bunun için, tarafımızdan, Tarih'in, "var-olanların zamansal uzamı" olarak da tanımlanabileceği ileri sürülmektedir.

III. 2. Zaman: Fizik (Fiziksel Varlık) ile Tarih (Tarihsel Varlık)'in Ortak Paydası

Görüldüğü üzere, Fiziksel Varlık Alanı'nın en temel kurucu unsurlarından birisi olan Zaman, aynı zamanda Tarih'in de en önemli bir temel kurucu unsurudur. Bu sûretle Zaman, Fizik-Dünya (Kozmos) ile Tarih'in ortak paydası olmaktadır. Fizik-Dünya'nın realitesi açısından, Zaman, sözü edildiği üzere, en temel bir kriterdir ki bu da bizi **Tarihsel Varlık (Res Gestae)**'a götürür. Bu bağlamda Res Gestae, en genel şekliyle evrensel/kozmetik bir içerik taşıyacağı için ona **Evrensel Tarih (Res Gestae Universalis)** demekteyiz. Ancak, Evrensel Tarih, aynı zamanda iki "alt-tarih kümesi"ni daha kapsayan bir evrensel kümedir; bu iki alt-küme, **Tabîî Tarih (Res Gestae Naturalis)** ve **Beşerî Tarih (Res Gestae Humanis)**'tir.

Bu sûretle, genel anlamdaki tarihsel varlık olan Res Gestae'den kozmik tarihsel varlık olan Res Gestae Naturalis'e geçmiş olmaktadır. Res Gestae Naturalis'i, çok muhtasar olarak, şu açıdan etüd edeceğiz: **Tarih'in real-algısal değeri, yani, Tarih'in somut ve algısal bir kozmik gerçeklik oluşu** ki buna, aynı zamanda, **Fizik-Dünya'nın Tarihiği** de diyebiliriz.

Nasıl ki **Tarih**, nesnelere, 'zamanla birlikte' veya 'zaman içinde' var-olmalarını sağlayan bir varlık kategorisi ise **Tarihîlik** de nesnelere 'zamanla birlikte' veya 'zaman içinde' var-olmalarının ifadesi olmaktadır. Fiziksel Varlık Alanı'nın bir Zaman kavramı altında bir anlam kazanmakta olması bizi Res Gestae Naturalis'e ulaştırmakta idi ki bunun da özü şudur: Biz Fiziksel Varlık Alanı'nı Algı ile biliriz. Halbuki Algı'nın kendisi "zamana bağımlılık", ya da, daha genel bir ifade ile, "zaman ile ilişkililik"tir. Bu ise, "zaman dilimi"nin (interval, duration, süre, sayrûre) uzun ya da kısa olmasından bağımsız olarak, Tarihiîlik demektir. Fakat kısa zaman aralıklarında tarihiîlik elle tutulurluğunu kaybeder, ihmal edilir, *tarihiîlik yerine eş-zamanlılık* kabul edilir (yani, $\hat{a}n \equiv$ teorik $\hat{a}n$) olarak kabul edilir).¹² Ancak, zaman aralığının uzun olması, "tarihiîlik"i ihmal edilemez

12- Bu iki kavramı kısaca şöyle açıklayabiliriz: Zaman'ın bölünmesinin sonsuza kadar indirilip-indirilmeyeceği, yani Zaman'ın kuantik (kesikli, süreksiz, discret) mi yoksa gayri kuantik (kesiksiz, sürekli, continuous) mi olduğu, çok tartışılmış olan konulardan birisidir.

Teorik Ân:

Bir noktai nazardan, Zaman, kesiksiz (sürekli) olup sonsuzca bölünebilir. Bir Doğru'nun sonsuz adet boyutsuz "nokta"dan müteşekkil olmasına müşabih olarak, Zamanda sonsuz adet boyutsuz "ân"dan müteşekkildir. Boyut noktai nazarından, Geometri bakımından boyutsuz olan Nokta ne ise Zaman bakımından boyutsuz olan Ân da odur. Ancak, hakikat halde nasıl ki Nokta diye

somut bir realite olarak ortaya kor. Tarih kavramının kısa zaman diliminde ihmal ve göz-ardı edilebilmesi, veya, edilmesi, ve ancak uzun zaman diliminde ihmal edilemez bir somutluk şeklinde tezahür etmesi, Kuantik davranışların Makro-Kozmos'da ihmal edilebilmesine mukabil Mikro-Kozmos'da ihmal edilememesi, ya da, Rölativistik denklemlerin küçük hızlarda ihmal edilebilmelerine mukabil büyük hızlarda ihmal edilememesi ile analogdur.

bir reel varlık mevcut değil ise $\hat{A}n$ da mevcut değildir. Zira, Nokta'nın boyutsuz olması geometrik bir uzamsızlık demek olduğu gibi $\hat{A}n$ 'ın boyutsuzluğu da zamansal bir uzamsızlık demektir: Yani, $\hat{A}n$, Zamanca bir 'uzam'a malik değildir. Bu da şu demektir: $\hat{A}n$, içerisinde hiçbir Oluş'un vuku bulmadığı boyutsuz, sadece tasavvuren var farzedilen (tasavvurî, fiktif) bir "zaman aralığı" (interval) olup hakikî bir zaman aralığı değildir. İşte buna tarafımızdan teorik $\hat{A}n$ ismi verilmiştir.

Pratik $\hat{A}n$:

Bir başka görüşe göre ise, Zaman da tıpkı cisimlerin sonsuza bölünmemesi gibi sonsuzca bölünemez; bölünmenin bir alt-sınırı olmalıdır. Sayısal bir değer tesbit edilemeyen bu alt-sınır, Zaman'ın boyutsuz $\hat{A}n$ lar yerine boyutlu zaman aralıkları olan Süreler'den oluşması demektir. Fakat bu Süre fikri, belirli bir sayısal (kantitatif) değer tesbit edilemediği için, sınırları belirsiz olmaktadır. Bu durumda işbu Süre'ye Pratik $\hat{A}n$ tabir edebiliriz. Yani, burada kullandığımız anlamıyla, 'an', içinde en küçük bir oluş biriminin (oluş kuantasının) oluşmasına imkân veren, sıfırdan büyük bir değere sahip bir zaman dilimi olmaktadır. Böylece, bu meselenin çözülmüş olduğu söylenebilecektir.

Bu düşünüş tarzı, bazı bakımlardan faydalı bir tasarım olabilir; ama, bu faydalı tasarım, bu kolaylıklarının yanında çok zorlu bazı yeni problemlere de kapı açmaktadır. Şöyle ki: Eğer, kabul ettiğimiz bu Zaman Kuantası ($\hat{A}n$), sıfırdan büyük bir değere sahip ise, ben onu ikiye bölebilmeliyim; ikiye bölebilirim, daha da fazlasına ve nihayet sonsuza kadar bölebilmeliyim. Böylece kendisinden kurtulmak istediğimiz, o, "*içinde hiçbir olayın meydana gelmediği, sıfır değerindeki $\hat{a}n$* "ı elde etmiş oluruz.

Böylece, birbirinden farklı iki sonuca ulaşmış olmaktadır:

a: Zaman, sonsuzca bölünebilir. Bu durumda donmuş, sıfır değerinde olan, içinde hiçbir olayın cereyan etmediği ' $\hat{a}n$ ' elde edilir. Bu $\hat{a}n$ 'ların sayısı, sonsuz'dur; başka bir ifade ile, zaman, sonsuz sayıdaki ve, herbirisinin değeri sıfır (irreel) olan $\hat{a}n$ 'ların bir toplamından ibarettir.

b: Zaman, sonsuzca bölünemez: Bu takdirde de Zaman'ın, en son, bir bölünmezlik sınırı vardır. Bu durumda Zaman, her birisinin değeri sıfırdan büyük (reel) olan ve içinde bir oluşun cereyan etmesine imkân veren ve daha küçük parçacıklara bölünemeyen $\hat{a}n$ 'ların, sonlu bir toplamıdır.

Birinci zaman anlayışı, "gayri-kuantik", yani, "sonsuz bir süreklilik"; ikinci zaman anlayışı ise, "kuantik", yani, "sonlu bir süreksizlik" demektir. Bu iki sonucun karşılaştırılmasından ise şunu görmekteyiz: Zaman'ın bu yapısal özelliği, bir "antinomi"den başka bir şey değildir.

İmdi biz Evren'i etüd ederken onu genellikle "*şu anda bize görüldüğü gibi olan*" bir varlık tablosu gibi telakki ederiz. Fakat dikkatli bir gözlemci bunun hakikat halde bir fiksiyon olduğunu farkedecektir: Evren, "şu anda bize görüldüğü gibi olan" bir varlık değildir. Zira, "Şu Ân" yoktur. Dolayısıyla: Evren, bize, "*şu anda nasıl ise o şekilde görünen*", bir "**aktüel varlık**" değil, "*Geçmiş'te - yani Tarih'te- nasıl idiye o vakitteki görüntüsünün deforme bir biçimi ile bize Şimdi görünen*" bir "**tarihî varlık**" olarak açılır. Bura-

"Ân" kavramındaki bu antinomik durum, "Şimdi" kavramına da yansımaktadır. Zira, bu iki kavram arasında çok yakın bir içten-bağlantı vardır. Şöyle ki: **Şimdi, 'şu ân'dır.** Ân, zaman eksenini üzerindeki noktalar olup, Şimdi ise bu noktalardan tercih edilen birisidir; üzerinde sadece ve yalnız bir kere durulabilen ve bir daha tekrar elde edilemeyen bir adedi. Ân kavramında olduğu gibi, Teorik Şimdi, boyutsuz ve irreeldir, Pratik Şimdi ise boyutlu, kalitatif, reelidir. Şu halde, nasıl ki sırf teorik olarak mütalea edildiğinde Ân kavramı bir antinomiye yol açmakta ise, *tercihli ân* olan Şimdi de aynı şekilde antinomiktir: Bir yanıyla var, bir yanıyla yok.

Yani, meseleye hangi şekilde yaklaşmaya çalışırsak çalışalım, tam ve noksansız bir çözüme kavuşmak imkânsız görünmektedir.

Teorik ân ve teorik şimdi kavramları üzerindeki irdelemelerin bizi bir antinomiye sürüklediğini görmüş olduk; onlar, bir yandan var-olan'a tekabül etmekte ve fakat diğer bir yandan da bu realitesini kaybederek yokluğa münkalib olmaktadır. Lâkin, insanda bir de açık-seçik bir bilgi daha vardır: "**Şu ân**", yahut, "**şimdi**" duygusu. Bu, bizim duyumlama ile elde ettiğimiz, bizzat yaşadığımız, psişik derinliği olan bir bilgi, gerçekliği olan bir bilgidir. Teorik olarak biliyoruz ki, "*şimdi*" kelimesi daha henüz ifade edilmeye başlandığından bitirilinceye dek, yani, "ş" harfi ile "i" harfinin telâffuzları arasındaki zaman aralığında, biraz önce sözünü ettiğimiz teorik ân'lardan sonsuz adedi geçmiştir ve eğer biz "*şimdi*"yi teorik anlamda ele alıyorsak "bu 'şimdi'nin neresi 'şimdi'ye dahildir" şeklindeki soru bizi yine *teorik şimdi ve teorik ân* kavramlarına geri götürür ve yine aynı girdâba düşeriz; bu da, duyularla elde edilen gerçekliği izah edemez. O halde, burada bir *pratik kabul* yapmak ve duyularla elde edilen bu gerçekliği rasyonelize etmek durumunda kalmaktayız. İşte bu pratik realite, bizi, "pratik ân" ve "pratik şimdi" kavramlarına götürmektedir. Bu hale göre, "**pratik ân**", içinde en küçük bir oluşun vuku bulmasına imkân veren, pratik olarak en küçük kabul edilebilecek zaman aralığı, ölçülebilecek en küçük zaman aralığı olmaktadır. Benzer şekilde, "**pratik şimdi**" de, zaman eksenindeki bu pratik ân'lardan tercihli olan, sadece ve yalnız bir kere pratiğe dönüştürülmüş/dönüştürülmekte (yaşanmış/yaşanmakta) olan bir adedir; yani, *pratik şimdi*, "hemen şu pratik ân"dır. Fakat "**psişik pratik şimdi**", daha uzun süreli bir zaman aralığı demektir. Bu takdirde o, bir değil bir çok pratik şimdi'den müteşekkil olmaktadır. Söz gelimi bazan pratikte 'şimdi' ibaresi ile kastettiğimiz süre, birkaç saniyeden birkaç dakikaya kadar ve hattâ daha da ziyadece olmak üzere uzatılabilmektedir. Bu tamamıyla, öznel ve psişik bir durumdan, bir 'hissetme'den ibarettir.

dan ise şu sonuca varmak kaçınılmaz olmaktadır: Bizim, bir "aktüel (bil-fiil) varlık" olarak algıladığımız **Fiziksel Varlık**, aslında bir **Tarihsel Varlık**'tır. Yani, artık Tarih, en azından kozmik boyutta ele alındığında, bil-fiil algıyan bir *fiziksel gerçeklik* olmaktadır. Bunu bütün Kozmos'a teşmil ederek şöyle diyebiliriz: **Fiziksel Varlık, aynı zamanda bir Tarihsel Varlık'tır**. Bu yargıyı mâkûsünden okuduğumuzda şu sonuca da varılmaktadır: Tarihsel Varlık, aynı zamanda bir Fiziksel Varlık'tır. Bu iki yargının süperpoze edilmesinin sonucu ise şu hüküm olacaktır: Kozmik boyutta ele alındığında, **Fiziksel Varlık (Res Naturalis) ile Tarihsel Varlık (Res Gestae Naturalis) özdeşleşmektedir**.

Yani:

1*: Tarihî Varlık Alanı bir "realite"dir, Fizik-Dünya kadar katı ve sert bir realite! İşte, bunu Tarihî Realite olarak tesmiye etmekteyiz. Tarihî Realite ise, Realite'nin bir cüzüdür. Tarihîlik, bir şekilde, Zamansallık demektir; Zaman'ın süresinin (time interval; duration) uzun ya da kısa oluşu bizim anlığımızla ilgilidir. Anlık (müdrîke, intellekt), çok kereler yaptığı gibi, Pratik Realite'ye bağlı kalarak çalışır, bunun için de uzun zaman dilimini bir bütünlük içerisinde kavrayamaz, onu parçalara ayırıp, kavrayamadığı kısmını hakikatlık sahnesinden "atar", ondaki hakikîlik niteliğini iptal eder ve hakikat sferinin dışına çıkarır. Çünkü intellekt için, asıl olan, yaygınca olduğu üzere, Pratik Realite'dir. Pratik Realite ise, "Şimdi ve Burada Olan"ın realitesidir ve bu sebebe binaen bir "Kaba Gerçeklik" (Rough Reality)'tir; Pratik Realite, Duyumlar (sensations) ve İzlenimler (impressions) ile tahdit edilmiş olmak demektir ve halbuki bunlar ise ânlık (âni; instantaneous)'dir. Halbuki, ân (instant) ise kalıcı değildir, kararsız (non-stabil)'dir. Varlık duygusu (bilinci) ise bir sürekliliktir.

2*: Tarihîlik, "*geçip-gitmiş olma / olup-bitmiş olma*" demektir. Yalınkat anlaşılana, budur. Fakat: *geçip-gitmiş olma / olup-bitmiş olma* ile "*mutlak anlamda külliyen yok olma, varlığı külliyen nihayete erme*" aynı şey midir? Geçip-gidenler / olup-bitenler, hakikî ve mutlak mânâsıyla "yok" mu olmaktadır? Tarih'in Ontolojisi ile ilgili bu çetrefilli suale, mekân yetersizliği yüzünden, hiç detaya girmeksizin şu cevabı vermekle yetineceğiz: Tarihîlik, şayet *mutlak anlamda yokluk* olarak anlaşılacak olursa, biz, en katı hakikat olarak kabul ettiğimiz Duyumlar Dünyası'nı (Şehâdet Âlemi'ni), diğer adıyla Fizik Dünya'yı, yani içindeki herşeyi ile birlikte bütün Kâinatın realitesini inkâr etmeliyiz. Bu ise, bizim, Septik Şüph'e'nin en karanlık ve dolambaçlı labirentlerinde yolumuzu kaybetmemize, içinden çıkılmaz şüph'e girdaplarında boğulmamıza yol açar.

3*: **Sonuç: "Varlık" (mevcudiyet) ve "Varlık" (var-olan; mevcut) ancak bir "Zaman Sürekliliği" ile bir anlam kazanır ki bu süreklilik ise, "Tarih"dir.**

IV. "Res Gestae Naturalis"ten "Res Gestae Humanis"e

Özü itibariyle bir *düalitelere kompleks* olmakla beraber düalitelere dikotomiye inkilab ederek bir *dikotomik birliktelik*¹³ teşkil ettiği bir var-olan olan insan, bir yanıyla "tabiat-dışı" ve bir yanıyla da "tabiat-içi"dir. İnsan, bu ikinci yanıyla, Nicolai Hartmann'ın Tabakalar Teorisi'nde tasvir edildiği gibi, "tabiat-içre" olmakla, Tabiat'ın tâbî olduğu genel kurallardan bağımsız olamayacaktır. Bu, aynı zamanda, Atalet gibi fiziksellikler için de meşrûiyet oluşturur ki Atalet ise, her "değişme"nin bir "değiştirici"yi zarûrî kılması yani, "değişme" ve "değiştirme"nin ayrılmazlığı demektir.¹⁴ Keza yine insan, biyolojik yanıyla, Üxküll'ün "Fonksiyon Çemberleri"nin

13- Düalite, birbiriyle gayri kabili telif olan iki zıt unsurdan müteşekkil bir İkili Sistem, Dikotomi ise birbiriyle kabili telif ve hattâ birbirinin onsuz-olmazı mesabesinde olan iki unsurdan müteşekkil olan bir İkili Sistem'dir. Düalite'de zıtlar arasındaki bir mücadele vardır ve bu mücadele ya ezeli-ebedîdir (Maniheizm) ya da ezeldir ama ebedî değildir (Zerdüştlük); netice birisinin kesin galebesi ile sona erer. Dikotomi'de böyle bir mücadele değil, imtizaç söz konusudur (İslâm-Öncesi Türk Ontolojisi hemen çoğunlukta daima böyledir). Bundan maâdâ Diyalektik ise, yine birbiri ile gayri kabili telif olan, imtizaç etmenin bahis mevzuu olmadığı iki zıt unsurdan müteşekkil bir İkili Sistem olup, burada ikisinin arasındaki mücadele herhangi birisinin galebesi ile değil, her ikisini de ifna, iptal ve nefy eden yeni bir varlığın zuhuru ile sona erer. Dikotomi'nin ana-vatanı Turan, Düalite'nin ana-vatanı İran, Dialektik'in ana-vatanı ise Yunan'dır.

14- "Atalet" kavramı, çok kısaca, Fiziksel Varlık Âlemi'nde, "Hareket Eden" ile "Hareketin İletisi" arasındaki ilişkinin sorgulanmasından ortaya çıkmıştır diyebiliriz. Aristo Fiziği, İmpetus Fiziği, Klasik Fizik ve Modern Fizik, tamamı birden, Hareket'in İletisi'nin Hareket Eden'in 'dışında' olduğu tezine dayandırılmıştır. Keza hemen bütün felsefeler de aynı tezi savunmuşlardır. (Meselâ, Mekanist Materyalizm, Hareket'in İletisi olan Kuvvet ve Madde'yi çok dikkatli bir şekilde birbirinden ayırır). Bu hale göre, Madde, asla kendiliğinden hareket etme yeteneğine sahip olmayan bir karaktere sahiptir. Yani, Madde'nin en belli-başlı niteliklerinden birisi bu olmaktadır: Harekete Karşı Duyarsızlık. İşte, onun bu vasfına Atalet (Eylemsizlik) tesmiye edilmiştir. Bunun Batı dillerindeki karşılığı Inertia'dır. Madde, "In-Art"tır [Art: İş, meslek zenaat- In-Art: işsiz, güçsüz, aylak; hımbıl, tembel; terimsel olarak: Eylem yapamayan, âtil.] Şu halde, her Hareketli'nin bir Hareket Ettiricisi vardır ki bu da, aynı zamanda her Değişme'nin aynı zamanda bir Değiştirme anlamına gelmesi demektir. Bu arada bir hususa da dikkat çekmek gerekli olacaktır: Atalet kavramını bu şekilde gündeme getirmekle, bir Fizikalizm yapmak istemekte değiliz. Sadece şunu belirtmek isteriz: Fizik-Dünya içerisinde cereyan eden her türlü oluş, bir şekilde Fizik-Dünya'nın tâbî olduğu kurallara tâbî olmak durumundadır.

dışında da olamayacaktır.¹⁵ *Zaman, mekân, değişme, değiştirme, atalet vb.* gibi parametreler, sadece cansız eşyanın değil ve fakat aynı zamanda tümüyle Canlılar'ın ve bunun da ötesinde İnsan'ın (hem Birey İnsan'ın, hem genel olarak Toplumlar'ın ve hem de daha genel olarak ise İnsanlık'ın) da bilmeçbûriye tâbî olduğu parametrelerdir ki bunlar ise Tarih'i yaratmakla aynı zamanda İnsanlık Tarihi'ni de yaratmaktadırlar, Yani, *zaman, mekân, değişme, değiştirme, atalet vb.* Tarih'in hem kurucu unsurları ve hem de bir anlamda parametreleridir: Hem Res Gestae Naturalis'in ve hem de Res Gestae Humanis'in; kısacası, Res Gestae Universalis'in.

Fakat her iki tarihsel varlık alanı arasındaki en önemli, en köktenci farklılık da yine burada zuhur etmektedir: Res Gestae Naturalis'in aslı karakteri bir "olup-bitmeler kompozisyonu" olmasına mukabil, Res Gestae Humanis'in aslı karakteri, bir "yapıp-etmeler kompozisyonu" olmaktadır. Şu halde, umumî mânâdaki tarih olan Evrensel Tarih'in iki ana alt-kümesi olan Tabiat Tarihi ile Beşer Tarihi arasındaki temelli farkın zâhirî tezâhürü, "olup-bitme" ile "yapıp-etme" arasındaki farka tekabül etmektedir. Bu zâhirîliğin arka-planındaki bâtinî fark ise, Res Naturalis ile Res Cogitance (Res Spiritus, ya da Geist*) arasındaki farka irca edilmelidir. Bu ise, bu çerçevede, "değişme ve değiştirme"nin bir "bilinç ürünü" (cognitive) olan "değişme/değiştirme"lere dönüşmesi demektir. Yani, Res Gestae Naturalis'ten Res Gestae Humanis'e geçiş, "tabiî değişme ve değiştirme"lerden "cognitive değişme/değiştirme"lere, yani, Natura'dan Cogito'ya, Res Extensia'dan Res Cogitance'a geçiş ile kabil olmaktadır. Res Cogitance'ın ise sadece ve yalnız insan'a mahsus olması, Res Gestae Humanis'e öznal (spesifik) bir mânâ kazandırmakta ve Res Gestae Humanis, bu haliyle Tarihsel Varlık anlamındaki "Tarih" kelimesinin, yani, Res Gestae'nin asıl terimsel anlamını kazanmaktadır. Şu halde diyebiliriz ki, bu özel ve dar anlamıyla Tarih'i yaratan güç, ya da Tarihin Motoru, Motus Spiritus'tur, Geist'tir, Cogito'dur.

Res Gestae Universalis, Res Gestae Naturalis ve Res Gestae Humanis

15- Üxküll'ün Fonksiyon Çemberleri, kısaca insan da dahil olmak üzere bütün canlıların uymak zorunda olduğu üç Fonksiyon Çemberi'dir ki bunlar, Üreme, Beslenme ve Korunma çemberleridir. J. von Üxküll tarafından "Fonksiyon Çemberleri" adı verilen bu teori için, bkz: Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefi Anthropologie*, s.28; Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan, Hayvan, Dünya ve Çevre*, s.41. v.dv.

* Burada "Geist" kelimesi Hegelien anlamında kullanılmamıştır.

arasındaki ilişkileri belirtip Tarih kavramını öznel haliyle Res Gestae Humanis'e inhisar ettirdikten sonra, artık biz de, "Tarihsel Varlık" ve "Tarih" ibareleri ile, ayrıca belirtilmediği sürece, geleneksel anlamdaki Tarih'i, Res Gestae Humanis'i, Beşerî Tarih'i kastedeceğiz.□

Bibliyografya

- Özlem, Doğan, Yrd. Doç. Dr., *Tarih Felsefesi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 34, Bornova - İzmir, 1984.
- Collingwood, Robin George, *The Idea of History, Revised Editon With Lecture 1926-1928. Edited With An Introduction By Jan Van Der Dussen.*, Oxford University Press, Oxford Great Britain, 1994 **Aristoteles, Metafizik, C: I(A-Z)**, (Çeviren: Doç. Dr. Ahmet Arslan), Ege Üniversitesi Yayınları, No: 36., İzmir, 1985.
- Stokes, George J., "Universality" Md., Encyclopaedia Of Religion And Ethics., C:12.
- Mengüşoğlu, Takiyettin, **Felsefî Antropoloji**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 1612, İstanbul, 1971.
- Mengüşoğlu, Takiyettin, **Felsefeye Giriş**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İkinci Baskı., İstanbul, 1968.
- Mengüşoğlu, Takiyettin, **İnsan, Hayvan, Dünya ve Çevre**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.
- Özemre, Ahmed Yüksel, Prof. Dr. **Çağdaş Fiziğe Giriş**, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi yayınları, 3ncü baskı., İstanbul, 1983.
- Hocaoğlu, Durmuş, Dr., **Laisizm'den Millî Sekülerizm'e**, Selçuk Yayınları., Birinci Baskı: Ankara, Ekim 1995.
- Hocaoğlu, Durmuş, **Türk-İslâm Düşüncesi ve Modern Fizik'de Kozmos**, İstanbul, 1994 , (Basılmamış Doktora Tezi).
- Platon., Sofistler, **Platon (Eflatun) Diyaloglar**, C: 2., Remzi Kitabevi, Birinci basım, İstanbul ,1986.